

BÍRÓ CSILLA

ANDREAS PANNONIUS ÉS AZ ÉNEKEK ÉNEKÉHEZ ÍRT KOMMENTÁRJA

KIVONAT: Andreas Pannonius, a XV. századi magyar származású karthauzi szerzetes az 1460-as évek folyamán írta *Énekek éneke*-kommentárját (*Expositio super Cantica canticorum*). A szöveg befejezésére valószínűleg a ferrarai San Cristoforo karthauzi rendházban került sor. A kommentár egyetlen fennmaradt, nem autográf, 1505-ből származó kéziratát az Országos Széchényi Könyvtár Kéziratára őrzi. A 110 főlíó terjedelmű kézirat, amelyet a szerző a szeplőtelen fogantatás tanának védelmére alkotott, számos pontján kapcsolódik a misztikus teológiai irodalomhoz. Lényeges elemei például a cselekvő és a szemlélődő életforma összehasonlítása, a passiómisztika körébe tartozó, Krisztus szenvedéseit felidéző *memoria passionis*-részletek megjelenítése vagy a felemelkedési misztika ismert költői képe, a hegy metafora. Az *Énekek éneke*-kommentár bemutatása mellett arra is kitérek, hogy ez az európai viszonylatban is kiemelkedő minőségű munka miért maradhatott visszhang nélkül mind a saját, mind a későbbi korokban.

KULCSSZAVAK: *Énekek éneke*, Andreas Pannonius, karthauzi rend, biblia-kommentár, szeplőtelen fogantatás tana

CSILLA BÍRÓ

Andreas Pannonius and His Commentary on the Song of Songs

ABSTRACT: Andreas Pannonius, a 15th-century Carthusian monk of Hungarian origin, wrote his *Commentary on the Song of Songs* (*Expositio super Can-*

tica canticorum) in the 1460s. The text was probably completed in the Carthusian monastery of San Cristoforo in Ferrara. The only surviving, non-autograph manuscript of the commentary, dating from 1505, is preserved in the Manuscript Archives of the National Széchényi Library. The manuscript of 110 folios, written by the author in defence of the doctrine of the Immaculate Conception, is linked to mystical theological literature at several points. Key elements include, for example, the comparison of active and contemplative forms of life, the portrayal of episodes of the *memoria passionis*, recalling the Passion of Christ, which are part of the passion mysticism, and the well-known poetic image of the mountain metaphor of the mysticism of the Ascension. In addition to presenting the commentary on the *Song of Songs*, I will also discuss why this work, which is of outstanding quality by European standards, has remained unpublished in its own and later periods.

KEYWORDS: *Song of Songs*, Andreas Pannonius, Carthusian Order, Bible commentary, doctrine of the Immaculate Conception

Kutatástörténet

Tanulmányom témája a középkori magyar szerzetesi irodalom egyik kevésbé ismert alakja, a karthauzi Andreas Pannonius. Fennmaradt három latin nyelvű munkája számos kutatási lehetőséget kínál, személye mégsem került be a hazai irodalomkutatás fő áramlatába. Kutatástörténetét kettő, időben egymástól jól elkülöníthető korszakra tagolhatjuk: a XIX. század végének és a XX. század első felének kutatásai: Fraknói Vilmos felfedezi és kiadja Andreas Pannonius királytükreinek latin szövegét;¹ 1938-ban Magyarországra kerül az *Énekek éneke*-kommentár kódexe, ennek tervezett kiadásában közreműködik Huszti József és ifjabb Horváth János, tanulmányaik is jelennek meg a kommentárral kapcsolatban,² de maga a szövegtudomány nem készül el, kéziratát sem ismerjük. Az 1950-es években Dám Ince fedez fel Andreas Pannoniusához kapcsolódó okleveleket,

1 Pannonius 1886.

2 Huszti 1939, 97–104.; Horváth 1942, 257–287.

amelyeket publikál is, valamint a szeplőtelen fogantatás magyarországi történetéről szóló monográfiájában egy fejezetet szentel Andreas Pannoniusnak.³

A kutatások második hulláma a XX. század végén, XXI. század elején kezdődött Dellamartina Mária Róza, a Patrona Hungariae Katolikus Iskolaközpont latin–magyar szakos tanárának egyetemi doktori értekezésével, amely Andreas Pannonius és Szent Bernát kapcsolatát vizsgálta.⁴ Időrendben ezt követték Bene Sándor⁵ és a saját kutatásaim,⁶ amelyek immár nemcsak egy-egy résztémát fejtettek ki, hanem Andreas Pannonius átfogóbb megismerésére törekedtek. Pócs Dániel a Mátyás- királytükör kódexének miniátorát, Guglielmo Giraldit határozta meg.⁷ Emellett egy-egy tanulmány született Frenyó Zoltántól Andreas Pannonius augusztinizmusával kapcsolatban,⁸ illetve Kiss Bélától, aki Andreas Pannonius királytükreinek forrásait vizsgálta.⁹ Jelenleg egy adatom van arra, hogy Andreas Pannonius az egyetemi oktatás részét képezte: Ungvári Zrínyi Imre, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem docensének filozófiaóráin kötelező olvasmány volt a Mátyás királyhoz írt királytükre, amelynek van magyar fordítása.

Az eddigi kutatások legismertebb darabjai elsősorban nem Andreas Pannonius szerzetes mivoltát hangsúlyozták, inkább humanista oldalát kívánták kidomborítani. Emellett aránytalanul kevés figyelem jutott a „karthauzi Andreas Pannoniusnak”.

A karthauzi Andreas Pannonius

De mi most törjük meg ezt a tendenciát, foglalkozzunk egy kicsit a karthauzi renddel, és azzal az Andreas Pannoniusszal, aki ennek a rendnek legalább 27 évig a tagja volt! A karthauzi rend 1510-ben Bázelen megjelent szabályzat-

3 Dám 1956, 101–110.; Dám 1955, 39–46.

4 Dellamartina 1996.

5 Legújabbán lásd: Bene 2013, 67–86.

6 Legújabbán lásd: Bíró 2019, 54–61.

7 Pócs 2008, 486–488.

8 Frenyó 2007, 151–167.

9 Kiss [é. n.]

1. kép. A karthauzi rend megalapításának legendája. Forrás: https://www.e-rara.ch/bau_1/content/zoom/8844158

gyűjteménye¹⁰ tartalmazza azt az egész oldalas fametszetet, amely a karthauzi rend megalapításának legendáját¹¹ meséli el. (1. kép)

A kölni nemesi származású, később Reimsben letelepedő Szent Brúnó, a rend alapítója, különböző stallumok és tanári állás betöltése során egyre inkább a magányos imádkozás lehetőségeit kereste.¹² A legenda szerint Brúnót a metszet felső egységében látható megrázó esemény indította el azon az úton, amely a karthauzi remeteségig vitte: Reimsben elhunyt az egyik híres főiskolai tanár. A dómban ravatalozták fel, s a hívők sokasága három napon át folyamatosan zárandokolt a holttesthez, hogy búcsút vegyen a mestertől.

Brúnó is elment a tanítványaival, hogy lerója tiszteletét. Amikor a halotti zsolozsmában felhangzott ez a sor: *Responde mihi* („Válaszolj nekem”), a halott váratlanul felült a ravatalon, és reszkető hangon kiáltott fel: *Iusto Dei iudicio accusatus sum* („Isten igazságos ítéletével megvádolt”), majd élettelenül hanyatlott vissza. A jelen levő sokaság halálra váltan menekült ki a templomból. A következő napon ismét imádkozták a zsolozsmát, és az említett sornál a halott újra felült, és vérfagyasztó hangon ekképp kiáltott fel: *Iusto Dei iudicio iudicatus sum* („Isten igazságos ítéletével bíraskodott felettem”). A harmadik napon is megisméltódott mindez, és a halott teljes kétségbeeséssel üvöltötte: *Iusto Dei iudicio condemnatus sum* („Isten igazságos ítéletével kárhozatra ítélt”).

A legenda szerint a történetek annyira megrendítették Brúnót, hogy ott hagyta ragyogó tanári pályáját, és elindult a magányba, hogy egészen Isten közelében lehessen.

1081-ben barátaival elhagyta Reims városát, és beléptek a bencés rendbe. Mivel teljes visszavonultságban szerettek volna élni, a bencések Gaisse-Fontain elnevezésű lakatlan birtokán töltöttek néhány évet, ahonnan az aszkézist keresve a vadonba vonultak. A chartreuse-i hegyek közé Keresztelő Szent János ünnepén érkeztek, e napot (1084. június 24-ét) tekintjük a rend születésének. Első monostorukat egy lavina elsodorta, a kevésbé lejjebb épített remeteségük mai napig a rend központja.

10 Guigo 1510.

11 A legendáról lásd: Karthauzi 2021.

12 Életéről részletesebben lásd: Vida 2017, 24–27.

Brúnó nem kívánt rendalapító lenni, nem írt elő regulát, hanem az életvitelét – a lemondást, az aszkézist, a böjtölést és az imát – szánta követendő példának.

A XI. század folyamán egyre többen lettek, akik a *fuga mundi*, azaz a világ elől való menekülés céljából a remeték életmódját kívánták folytatni magukat kiüresítve (*vacare Deo*), hogy Isten tölthesse be teljesen őket. Szent Brúnó halála után az ő összefogásukra egyre több telep alapítására került sor, ami magával hozta egy egységes szabályrendszer kidolgozásának égető szükségét. A Grand Chartreuse ötödik perjele, Guigo állította össze a rend szabályait 1121 és 1127 között *Consuetudines* (Szokások) címen, amelyet később az évszázadok során több fontos okmány is kiegészített, ám azok nem nevezhetők reform jellegű módosításoknak.

A XIII. század vége és a XIV. század a rend felvirágzását hozta magával.¹³ A világtól elzárt helyek mellett a gazdag patrónusoknak köszönhetően egyre gyakoribbá váltak a városok közelében történt kolostoralapítások, amelyeket a városok terjeszkedésével idővel akár körbenőttek a települések. Ez magával hozott olyan feladatköröket, amelyek a félreeső házakra nem voltak jellemzők: például prédikálás, karitatív tevékenységek, harmadrendi közösségek létrehozása. A szerzetesek közvetlen kapcsolata a hívőkkel számos új jelentkezőt eredményezett. Andreas Pannonius is egy ilyen közeggel kerülhetett kapcsolatba, ami elindította őt szerzetesi életútján.

Az első ránézésre csak néhány rendelkezésünkre álló életrajzi adatból mára egy viszonylag áttekinthető életpályát építhetünk fel. Az Andreas Pannoniusra vonatkozó adatokat részben saját műveiből, részben korabeli forrásokból – oklevelekből, a karthauzi rend feljegyzéseiből és két neki ajánlott írás előszavából – ismerjük. 1420 körül született Magyarországon, Pannonius mellékneve és a Mátyás királynak ajánlott királytükreben található magyar kifejezések¹⁴ alapján magyar származásúnak tarthatjuk. Katonaként szolgált Hunyadi János alatt, saját elmondása szerint személyes jó kapcsolat volt közöttük. 1443. február 24-e, Hunyadi

13 A XIII. század végén 63 monostora volt a rendnek, ami a XIV. században még százzal bővült. Vö. Vida 2017, 32.

14 Pannonius 1886: *Nemabarath*: Ajánlólevél; *Nemabarath szerzethe*: XVI; *Michepen meghal a nagij wr, azoncheppen meghal az scegen ember*: XXIX; *lidrez hewnach*: XXXI.

Mátyás születése után Kolozsvárott tartózkodott: részt vett Mátyás keresztelőjén. 1445-ben, nem sokkal a várnai csata után, Velencében belépett a karthauzi rendbe. Életének következő szakaszát Itália különböző karthauzi rendházaiban töltötte: első állomása Velence, a Sant'Andrea del Lido rendház.¹⁵ A velenceiek nagy tiszteletben tartották a kolostort, ezt jól mutatja, hogy a város számos előkelősége itt temetkezett, illetve a karthauzi atyákat lelki vezetőiknek tekinthették. Ezt a feltevést maga Andreas Pannonius erősíti meg a Mátyás királyhoz írt királytükreben: „A jeles Velence városának több nemesembere engem utánozva, ennek a nyomorúságos világnak ingatagságát megvetve, szintén felöltötte a karthauzi rend öltözetét; mint magiszter és lelkiatya voltam az előjárójuk.”¹⁶

Andreas Pannonius következő állomása Bologna: a San Girolamo di Casara rendházba¹⁷ helyezték át 1459-ben. A kolostor alapítása a híres jogtudós, Giovanni d'Andrea nevéhez köthető: 1332-ben egy hóvihár elől a Val di Pesio-beli karthauzi rendházban húzta meg magát, ekkor ismerte meg a karthauziak egyszerű életmódját. Az esemény emlékére 1333. augusztus 22-én alapította meg a bolognai kolostort.

Andreas Pannonius élt Ferrarában, a Borso d'Este által alapított Szent Kristóf-rendházban.¹⁸ A forrásokból kiderül, hogy Andreas Pannonius összeköttetésben állt Borso d'Estével, a karthauziak patrónusával.¹⁹ A Szent Kristóf-rendház a város északi részén helyezkedik el, Borso kolostoralapításakor még a város közelében, a városfalon kívül feküdt. Borso herceg az 1438-as ferrarai zsinat alkalmával ismerkedett meg a karthauzi renddel Niccolò Albergati bíboros személyében, aki egyházi pályáját húszévesen, karthauzi szerzetesként

15 Molin 1904, 422–423.; Tromby 1778, 43., 48., 49., 52., 58., IX., 183.; Le Colteulx 1890, 480–485.; McAndrew 1969, 15–28.; Leoncini 1989, 276–278. Az Isola di Sant'Andrea del Lidót egy 1810. április 23-án kelt napóleoni határozat értelmében katonai célokra használták fel, és a sziget 1968-ig katonai támaszpont volt: ez alatt az időszak alatt a kolostor teljesen megsemmisült.

16 Pannonius 1886, XVII. (ford. Bene Sándor).

17 Molin 1904, 40–47.; Le Colteulx 1890, V.; 1889, 327–331., 339–345.; Tromby 1778, VI. 175., 178., 194–195., 277., 316., VIII., 206.; Raule 1961; Leoncini 1989, vol. I. 45–74.; Pesci 1998.

18 Molin 1904, 459–464.; Tromby 1778, VIII. 205., IX. 2–4., 231–233.; Reggiani 1914; Roda-Sitti 1985; Leoncini 1989, vol. II. 315–347. A szóban forgó kolostor 1798-ig aktív volt, az 1801-es államosítás után a mai napig köztemetőként működik.

19 Dám 1956.

kezdte. Az alapkövetéltre 1452. április 23-án került sor, Borso 1461. június 24-én adta át a karthauzi rendnek a kolostort – ekkortól költözhetnek be az első karthauziak. A rendházat Szent Kristóf tiszteletére dedikálták és a karthauzi rend hagyományainak megfelelően a Szűzanyaéra.

Ferrarából Borso d’Este halála után, azaz 1471. augusztus 20-a után a pavai Santa Maria delle Grazie rendházba helyezték át,²⁰ amelyet Gian Galeazzo Visconti alapított 1394-ben. Ez az utolsó adatunk Andrásról. Nem tudjuk, hogy Paviában hunyt-e el, és halálának dátumát sem ismerjük.

Andreas Pannonius műveltségéhez véleményem szerint három úton lehet közelíteni: lakhelyeinek, ismeretségeinek minél részletesebb vizsgálatával; a műveiben található hivatkozott és hivatkozás nélküli források feltárásával; illetve a karthauzi műveltség és a fennmaradt karthauzi könyvtárak, könyvtalágusok tanulmányozásával. A megtalált forrásokat azonban mindig körültekintően kell kezelni, hiszen nem tudhatjuk, mit ismert eredetiben, s mit vett át summákból, idézetgyűjteményekből. A művekben felbukkanó, akár név szerinti hivatkozások esetében mindig mérlegelendő, hogy valóban ismerhette-e a szerző az adott művet eredetiben.

Bán Imre *A Karthausi Névtelen műveltsége* című monográfiájában részletesen feltárja és azonosítja a Karthausi Névtelen által hivatkozott szerzőket a Névtelen műveltségének megállapítása céljából.²¹ Bán Imre monográfiáját továbbgondolva Bárczi Ildikó már nem konkrét auktorokat, hanem idézetgyűjteményekből származó tömböket keresett Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát prédikációiban. Bárczi Ildikó és tanítványai kutatásainak köszönhetően ma már egyre gyanakvóbban szemléljük az egy-egy XV–XVI. századi szerzőnél felbukkanó vendégszövegeket, és ismeretükre a hivatkozáson kívül egyéb bizonyítékokat is keresünk. Andreas Pannonius esetében eleve feltételezhetjük, hogy Itália virágzó városaiban valószínűleg gazdag könyvállomány állt a rendelkezésére.

Bár azoknak a kolostoroknak az inventáriumai, amelyekben Andreas Pannonius élt, az egy pavai kivételével nem maradtak fenn,²² más karthauzi

20 Hogg 1994.

21 Bán 1976; Bartók 2011; Bárczi 2007b; Bárczi 2007a, 616–617.

22 Gargan 1998.

rendházak katalógusainak tanulmányozása alapján a karthauzi rend egyes kolostorainak könyvállományában nem lehettek gyökeres eltérések. A kolostori könyvtárak alapvetően egyházi irodalmat tartalmaztak, de a XV. századtól egyre többször figyelhetők meg humanista és ókori szerzők művei is a könyvek között – ezek például ajándékozás során kerültek a kolostorok birtokába, illetve egy-egy novícius magával hozott könyvei is gyarapíthatták az állományt.

A legnépszerűbb szerzők Szent Ágoston, Clairvaux-i Szent Bernát és Johannes Gerson. A katalógusok mellett kapaszkodót nyújt Gerson műve, a *De libris legendis apud Carthusienses*²³ is egy XV. századi karthauzi szerzetes alapvető olvasmányait illetően. A levél általános tanácsokat tartalmaz a szerzetesek elfoglaltságaival kapcsolatban, valamint a karthauziaknak ajánlott olvasási szokásokat és olvasmányokat mutatja be. A művet egy összegző levél zárja, amelyben arra int Gerson, hogy sok különböző olvasmány helyett inkább kevesebbet ismerjenek a szerzetesek, azokat viszont elmélyülten tanulmányozzák. Témakörtől függetlenül bármelyik könyv lehet hasznos, ha olvasóját az áhítatra indítja. A könyvekről szóló harmadik consideratióban a *Vitae patrum*ot és más kegyes történeteket ajánl a szerzetesek figyelmébe. A negyedik consideratio a keresztény tanokról szóló könyveket veszi sorra: ajánlott Clairvaux-i Szent Bernáttól az *Epistola ad fratres de Monte Dei*, amelyről akkor még nem tudták, hogy valójában nem Bernát műve, hanem Saint-Thierry Vilmosé; szintén Bernáttól a *Sermones super Cantica canticorum*; Nagy Szent Gergelytől a *Moralia in Iob*; Szentviktori Richárdtól a *De duodecim patriarchis* és a *De arca mystica*; valamint Szentviktori Hugótól a *De oratione*.

Az ötödik consideratio Bonaventura két művét, a *Breviloquium*ot és *Itinerarium mentis in Deum*ot ajánlja mint Isten megismerésének két lehetőségét: az előbbi Istenből mint principiumból indul ki, az utóbbi pedig azt mutatja be hat lépcsőfokban, hogy miként juthatunk el a teremtmények megismerésén keresztül a Teremtőhöz.

Bár még folyamatban van Andreas Pannonius műveinek, illetve forrásainak szisztematikus összevetése más karthauzi vagy a karthauziakhoz köthető

23 A mű pontos címét lásd: Gerson 1987.

művekkel, Gerson ajánlott olvasmányjaiból származó hosszabb-rövidebb részek szinte kivétel nélkül szerepelnek *Énekek éneke*-kommentárjában, és mellettük olyan szerzők vendégszövegeit sikerült azonosítanom, mint Ludolph de Saxonia karthauzi szerző, vagy maga a karthauziakkal rokonszenvező, körükben nagy népszerűségnek örvendő Johannes Gerson.

Mielőtt rátérnénk Andreas Pannonius *Énekek éneke*-kommentárjának bemutatására, tekintsük át csak a felsorolás szintjén két fennmaradt királytükret!

1467-ből származik a *Libellus de virtutibus Matthiae Corvino dedicatus*, Mátyás királynak ajánlott királytükör, amely nyomtatásban is megjelent Fraknói Vilmos kiadásában; valamint magyarul is Boronkai Iván fordításában.²⁴ A pergamenkódexet a Vatikáni Könyvtár őrzi, és a Corvinák között tartjuk nyilván.²⁵

A következő a *Libellus de virtutibus Herculi Estensi dedicatus* – Ercole d’Este német királytükör 1471-ből, amelynek második része a *Libellus super decessu divi Borsii ducis* címet viseli, Fraknói Vilmos kiadásában jelent meg.²⁶ Ercole herceg Borso d’Este féltestvére Ferrara hercegeként a reneszánsz egyik nagy patrónusa. Nincsenek arra vonatkozó ismereteink, hogy létezett-e bármiféle személyes kapcsolat a herceg és a szerző között, annyi azonban valószínű, hogy Andreas Pannonius számos információval rendelkezett Ercole életéről és műveltségéről, amelyeket figyelembe vett királytükre írása közben.

Az *Expositio super Cantica canticorum*

Andreas Pannonius latin nyelvű *Énekek éneke*-kommentárját, az *Expositio super Cantica canticorum*ot az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Cod. Lat. 443-as jelzetű papírkódexe tartotta fenn.²⁷ Ez az egyetlen fennmaradt kézirat nem autográf, a kolofonból megtudjuk, hogy 1505–1506 folyamán másolta

24 Pannonius 1984.

25 Biblioteca Apostolica Vaticana, Cod. Lat. 3186.

26 Kézirátának lelőhelye: Modena, Biblioteca Estense Universitaria, ms. a. Q. 9. 12. = lat. 108.

27 A kódex provenienciája is sok érdekes adalékot tartalmaz. 1938-ban ajándékozta Mussolini a magyar államnak Imrédy Béla miniszterelnök bemutatkozó római látogatása alkalmával. Lásd Huszti 1939, 97–104.

a ferrarai Szent Kristóf-kolostorban egy Augustinus nevű karthauzi szerzetes. Az eredeti szöveg még Andreas Pannonius bolognai évei alatt keletkezhetett az 1460-as évek elején, nyomtatásban még nem jelent meg, nem tudunk arról, hogy hatással volt-e, lehetett-e más bibliakommentárookra. A fennmaradt egyetlen példány és annak jó állapota arra enged következtetni, hogy ha használták is, csak szűk körben, a ferrarai Szent Kristóf karthauzi kolostorban, és ritkán. A scriptorén kívül nem találunk a kommentárhoz kapcsolódó, mástól származó bejegyzést, s az első pár használattól piszkosabb kezdőlap és az elvesztett 6. fólión kívül semmilyen nyom nem utal a rendszeres használatra.

Ami a kódex szövegképét illeti, a következő képen két jellegzetes oldal látható: a scriptor a kéziratot két főhasábjában, valamint kiegészítésként a külső lapszéleken egy-egy mellékhasábjában másolta le. A két főhasábjában fut magának a kommentárnak a szövege, ezt helyenként a külső lapszájelen elhelyezkedő, keskenyebb és kisebb betűméretű hasábján egészíti ki, amelybe az *Énekek éneke*-irodalom tekintélyeinek, népszerű szerzőinek részletei kerültek. Az elrendezésük, azaz a kéthasájos főszöveg és az ezt körülvevő kommentár jellegzetes példája a bibliakommentárnak. (2. kép)

A kódex díszítését a vörös, zöld és kék tollrajzos, növényi díszítéses fleuroné-iniciálék, az előszónál és az *Énekek éneke* fejezeteinek kezdeténél található arany, kék és vörös díszítésű fedőfestékes iniciálék, növényi ornamentikából és arany pettyekből képzett lapszéldísz és interkolumnális díszítések jelentik. Ezek közül külön figyelmet érdemel az 5^r-n található, szögletes keretbe foglalt, arany háttérű zöld és vörös Q-iniciálék, amelyben a betűtest által körbezárt mezőben karthauzi szerzetes, vélhetően Andreas Pannonius portréja látható. (3. kép)

Az *Énekek éneke* fejezeteihez kapcsolódó szövegmagyarázatok következetesen két kolumna közti pálcával, valamint felső és alsó lapszélre helyezett növényi ornamentikával és arany pettyekkel díszített oldalakon, iniciáléval kezdődnek. (4. kép)

A szöveg egyéb illusztrációját az *Énekek éneke* verskezdeteit jelölő vörös, kék vagy zöld, általában díszítés nélküli iniciálék jelentik. A kiemelés, figyelemfelkeltés eszközeiként a scriptor kék, vörös, zöld és rózsaszín jeleket alkalmazott.

GREGORIUS

Vox dilecti mei
¶ Ac si diceret. Hanc
uocem dilecti mei
spem esse recognosco
Hanc ab eius ore au
ditos semper desidero
quia in hoc uideo quomodo
me diligit. quoniam me
ab implicibus eius
impediui prohibet.

BERNARD

Vox eius inspiratio
ac iusti timoris incu
sio. Completa tunc hanc
uocem sponsa gaudens
et oculans. uox ipsa
dilecti mei. Amica
est et gaudis gaudet
propter uocem sponsi.

¶ Et addit. Ecce is ur
mi saliens in montibus
transiit colles. Quia
ex audiu uocis dilecti
presentia inuictantur
interius bene curantur
oculos ad uidentiam
quod audierat. Audire
dicitur ad uocem quia
fides ex audiu quia
condam mandati. ut
posset uideri deus.

¶ Unde et ipse Audi
filium & uide me

in hanc tota anima eius gra
omnimoda affertur. Deus in
men iuxta ineffabile sue
beneplacitum uoluntatis pro
loco et tempore hoc genus spe
culacionis et ponderat actiua
lura. Quia uocem suam
tam filie faciebat et loqui
Dei enim est hoc domi et uero
operabatur in ea. quando no
libat ubi uelibat. quod uole
bat. ¶ Et rat autem uita eius. co
uersatio. mansio et omnis in
mitate. habitudine in spiritu
supra. sens uoluntatem exiit
et uita tam de similitudine
gerunt. ¶ Imaginem et simi
litudinem dei in se representat
clarificatus habens oculos illi
minime rationis omnino. ad
intellectum suum et uocabat uer
tatem. et sublimem dei natura
cum personalibus proprietatibus
et attribuit consideratione et appa
rens. ¶ Considerabat namque et
speculabatur deitatis naturam
ut simplicitatem quandam
immensam. ut inaccessibilem
altitudinem et inscurabilem
profunditatem. ut in comprehen
sibilem latitudinem. et in
num longitudinem. ut silentium
et tranquillam caliginem. ut regem
eternam sane fore. ut commune
fruibile sui ipsius et omnium
honor. & multa alia in hoc
pelago infinita nauiganda. imo
ineffabilia demerisim specu
labatur. ¶ Sed ad hieros em
et hoc applicari. or per filias
Ierusalem consedales uirginis

Et gloriose intellectionem cuius
in templo morabatur. quas diu
na uox aduocat ne ipsa ceu
scirent a contemplationis ger
ad et sua uocem daret. ¶

VOX DILECTI MEI

¶ Vox enim plenose apre
sentis dilecti filii in no
cem uerba huius sunt. quibus fi
lias ierusalem adiuuauerat ne
a somno contemplationis eas
suscitauerat. Vox matris dilecti
mei. quia audiui. ¶ Sed facit
quis dicat. quibus uox corpo
ralis aut spiritualis fuit. ¶

¶ Veritatem Augustinus
de trinitate. c. 16. hinc obier
tionem ita responder. et etiam
ipse inquit. ¶ Quomodo in
dictum est deus est dominus
ad nossem. facit ad fatiem
sicut quis loquitur ad amicum
Et rursus si intenti orationem
in conspectu tuo ostende mihi
remersum manifeste. Hanc
rar uirg. q. corporaliter uidebat
et ueram uisionem dei require
bat spirituali.

¶ Locutio app
illa que fuerat in uocibus
sui modificabatur. tanquam
amicus loqueretur ad amicum
Sed deam patrem quis oc
ulis corporeis uideret. ¶ Spi
ritum sapientie quis huma
nis oculis intuetus est. ¶ Quia
est autem ostende michi re
merisum manifeste. ut uide
am te nisi ostende in substra
tiam tuam. ¶

¶ Et dominus
ad moysen. Non poteris uider
faciem meam. ¶

loquit dominus
diuersis modis
et quomodo

facies deo qui
accipitur in hoc
sermone

*12. coll.
Primus et bna
maria ante
colles habuit*

Non enim ualderet homo fan-
tam meam et iunet. Et rursu
ait dominus. Ecce locus penes
me est et stabis supra petram
statim ut transierit mare: et
manu tua. Et ponam te in specula pe-
petua: et regiam manu mea: sup-
ra te donec transieris: et auferas
manu mea: et tunc uidebis po-
steriora mea. Nam facies
mea non apparebit tibi. Et
c. 17. idem. Augustinus. Non
incongruenter de personis ad
uictis. Ihu & prescipuam solent
intelligi. ut posteriora eius ac-
cipiantur: caro eius in qua de-
uixit: natus est: et mortuus
et resurrexit. Siue propter pas-
cha. Inuita mortificationis posteri-
ora dicta sunt. Ine q. car.
prope finem seculi hoc est pos-
terius suscipere dignatus est.
Facies autem eius illa diuina
forma in qua non rapinam
Arbitratus est: equalis deo p-
Locus aut penes eum in quo
statur: supra petram ipsa cha-
racter ecclesia intelligitur. ubi
salubritate uiget. Moyses: uel
christianus pascha domini: ma-
strum domini & posteriora
eius: qui credit in resurrecho-
nem eius: et stabis inquit sup-
petra. Et. Tuera eni ut ma-
iestas domini in clarificatione
quia ascendit ad patrem: non
suetur: statim solidam supra
petram sumus: Et ipse primus
tunc solidatus est: ut cu fura-
ria prelataret: quem omnis
solidatus esset: timor diuinitus

cu

XLI

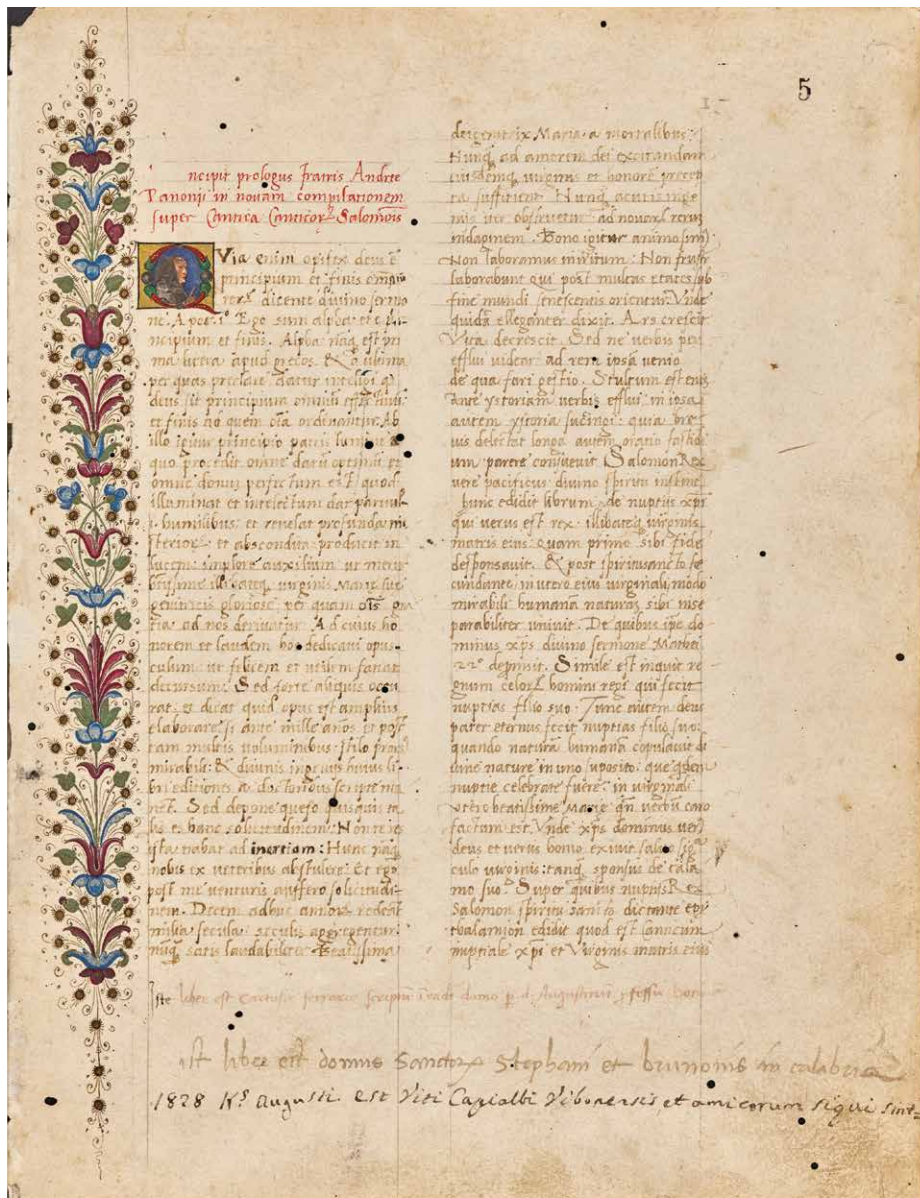
negauerat. Sed ait aliquis
Cui scriptum est: dixit dominus
ad moysen. Et non potius dixit
Angelus ad moysen. Quia: cui
uerba iudicis prece preantiat
in petris nequa: scribitur: ille
prece dixit: sed ille iudex. Sic
etiam loquitur: saneto propheta
et si dicamus: propheta: dixit
nichil aliud q. domini dixisse
intelligi uolumus. Et si dicam:
dominus dixit: per prophetam
no subtrahimus. Sed quia per
ipsum dixit: admoenitur. Et
illa quidem scriptura sepe
aperit: angelus domini esse quo
loquente uidentem dicunt. Ans
dixit. Primus tamen homo
non opus habuit: antea: incho-
q. ti deus exinsecus loqueret.
Aurem etenim cordis habuit
qua uocem dei spiritaliter
audire posset. Quia per organ-
um gloriæ: in uocem habuit
altiori modo nemini appro-
per quam uocem dilecti sui
audiret: ipsum q. allegorice
ECCCE ISTE VENIT
saluens in montibus
et transiens colles.
Vox uirginis gloriose: quandaq.
admiratione aduenit: fili su-
in Noterum suus: enorans. Di-
cit enim. Ecce iste uenit: et
Ecce importat demonstratione:
que ad intellectum ratione deici-
sit: uero nota demonstratione: quo
ad sententiam ratione humanita-
Quasi dicat. Virgo illibata: Ecce
q. admirabilis maiestas. Ecce
q. ineffabilis bonitas. Ecce q.

BERNARD

Ecce uenit saluus in
Sponsu aloguit: qui
profeto tunc in nich-
bus salu: cu missa: a
parre: ad euangelizandus
pauperibus: angelus: ut
fuerit non est: deo: q.
affinis: factus: manu
consilij angelus: qui
dominus tra. Per se
descendit ad rivas: qui
alios deliquit: consuue-
rat. Per se: notis: feri-
diis saluare: eum: po-
se in conspectu: eum-
um: uelut: iustitia
sua: & ipse. Dimis-
transiit: Gabril: et
et peruenit ad uocem.
Eodem: uocabulo: dicit:
cane: qui ait. Aus-
prona: plenis: domini
reiu. Quis: qui mo-
reliqui: in celo: nio:
in uera: respic. Quonia-
modo: uolunt: et prece-
laur: sup: petras: uelox.
Nictus: et o. Archangel-
transiit: et qui per-
misit: te.
Nol: colles: dicit: uenas
potestatis: que in ro-
mores: quid: minime-
tas: numerat: quo: eo
q. a uirtuti: eorum
ane: p: superbia: det-
fluxerunt. Hoc: in-
usq. ad humilia: ual-
lium: siue ad ualles
humiliu: per: penitus:
demeruerunt. De his
ambros: illud: de: lura
in psalmo. Mors
sue: cora: fluxu: apertus

Hos itaq. cum inter ac steriles colles tanq. medios positos inter montes perfectior: et ualles penitentie: pen-
dubio transiit qui in montibus salu: Hys q. peccatis et defectibus descendit ad ualles: ut ualles habitandis hu-
menis. Porro illi eterna: regione auerit: ac sterilitate: dampnatur: sic habes propter interpretationem
super illos. Nec ros inquit: nec pluuia descendat sup uos. Atq. ut noueris q. ad angelos qui preuocant:
sunt: sub signa: motus: petros: ista: loquat: ubi inquit: ceciderit: uulnera: multu. Q. multa in his

3. kép. A Cod. Lat. 443 5^r oldala. Forrás: Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár

4. kép. A Cod. Lat. 443 61^r oldala. Forrás: Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár

A középkori *Énekek éneke*-exegézis hagyományába Andreas Pannonius műve könnyen beilleszthető. Talán a legtöbbet kommentált bibliai könyv az *Énekek éneke*. Az *Énekek éneke* keresztény exegézisét Órigenész teremtette meg, kommentárjának fennmaradt részei hagyományt teremtettek az *Énekek éneke*-értelmezés történetében.²⁸ Órigenész határozta meg az *Énekek éneke* szereplőit, a Septuaginta, illetve a Vulgata bibliafordítás is az ő felosztása alapján tagolta az *Énekek énekét*.²⁹ A szereplők órigenészi értelmezése pedig későbbi kommentárokból élt tovább. Interpretációja szerint a vőlegény Krisztus vagy az Ige, a menyasszony az egyház vagy az Istenhez vágyakozó lélek, az ifjak kórusa pedig az angyalok kara.³⁰

Az *Énekek éneke* keresztény exegézisét három nagy csoportba sorolhatjuk attól függően, hogy az ószövetségi könyv két főszereplőjét hogyan értelmezzük. Az ekkleziológiai értelmezés szerint a menyasszony az egyház, a vőlegény Krisztus. A következő értelmezési típus szerint a menyasszony az Isten felé törekvő lélek, a vőlegény pedig az Isten.

A számunka legérdekesebb értelmezési típus az úgynevezett mariológiai értelmezés, amelynek két csoportját különíthetjük el. A Szűzanya mint az *Énekek éneke*-beli menyasszony már a patrisztikus kor teológiai irodalmában megjelent, de csak abban az értelmezésben, mint az egyház allegóriája, és jellemzően csak egy-egy *Énekek éneke*-szakaszt vonatkoztattak rá, nem pedig az egész szöveget. Erről tanúskodnak Szent Ambrus írásai.³¹ Ambrus *Commentarius in Cantica canticorum* című kommentárja mellett több művében elemezte az *Énekek éneke* hosszabb-rövidebb szakaszait. A *De virginibus* című értekezésében a Szűzanyát állítja a hajadonok példaképéül, mondanivalóját az *Énekek éneke* részleteivel illusztrálja. Ehhez hasonlóan megjelennek az *Énekek éneke* elemei a *De institutione virginis et S. Mariae virginitate ad Eusebium* című művében, ahol az *Énekek énekét* háromféleképpen értelmezi – egyrészt vonatkoztatja az egyházra, másrészt az Istent kereső lélekre, valamint Szűz Máriára. A *De Isaac*

28 Matter 1990, 25.

29 Ohly 1958, 19.

30 Ohly 1958, 20.

31 Ohly 1958, 32–45.

et anima című beszédében pedig az *Énekek énekét* Krisztus és az emberi lélek misztikus egyesüléseként magyarázza.³² A Mária-liturgiának már a IV. századtól fontos szerepe van abban, hogy Szűz Mária alakja összefonódott az *Énekek éneke* egyes verseivel.³³ A Mária-ünnepek liturgiájában és a magánájtatosságokban felbukkanó *Énekek éneke*-részletek jó alapját jelentették a mariológiai kommentároknak.

A mariológiai értelmezések másik típusa, amelynek megteremtője a XI–XII. század fordulóján élt Rupert deutzi-bencés apát,³⁴ az egész *Énekek énekét* Máriára vonatkoztatta: a menyasszony Mária mint maga a Szűzanya, nem pedig mint az egyház allegóriája, a vőlegény Krisztus, menyegzőjük pedig Krisztus megtestesülése, az inkarnáció. Rupert újítása meglepő fordulatot jelentett az *Énekek éneke*-exegézis történetében, hiszen előtte nem született olyan írás, amely az *Énekek énekét* teljes egészében Máriára vonatkoztatta volna. A Rupert kommentárját megelőző évszázadokban pedig egyértelműen az *Énekek éneke* ekkléziológiai megközelítése volt az irányadó. Rupert elődeihez képest merőben másképp közelít az *Énekek éneke* szövegéhez. Már maga az alcím (*De incarnatione Domini*) is kifejezi, hogy jelen esetben az *Énekek énekét* Krisztus megtestesüléseként fogja értelmezni, méghozzá az *Énekek éneke* központi eleme, a szeretet segítségével: ez az az erő, amely által az Isten fia Máriában emberré lett. Így kommentárjában a vőlegény Krisztus, a menyasszony Mária, menyegzőjük pedig maga a megtestesülés. Rupert a Lukács-evangélium első két fejezetét állítja párhuzamba az *Énekek éneke* eseményeivel. Értelmezése nyomán számos mariológiai kommentár jött létre, például Honorius Augustodunensis, Alanus de Insulis írásai vagy a *St. Trudperter Hohelied*.³⁵

Andreas Pannonius kommentárja is besorolható ezek közé a mariológiai kommentárok közé, néhány megszorítással: Rupert és Andreas kommentárjainak fő jellegzetességeit megismerve azt látjuk, hogy Andreas Pannonius sem-

32 Heidl 2011, 117–152.

33 Mechler 2003, 53–61.

34 Ohly 1958, 121–134.; De Lubac 1972, 412.; Haacke 1974.

35 Ruh 2006, 25–60.

mit sem vett át szó szerint Ruperttől,³⁶ valójában a két kommentár stílusa és szerkezete is különböző. Andreas Pannonius a Lukács-evangéliumból kifejezetten csak az angyali üdvözlés eseményeit azonosítja az *Énekek éneke* szövegével – nála teljes egészében kimarad Szent József alakja, illetve Mária látogatása Erzsébetnél. Igaz, mindkét kommentár a megtestesülésről szól, de amíg Andreas Pannonius a szeplőtelen fogantatás védelmében írta művét, Rupertnél a kérdés fel sem merül.

Nem véletlen Andreas Pannonius témaválasztása: az *immaculata conceptio* témája aktuális a XV. század második felében. A vita központi kérdése az volt, hogy Szűz Mária fogantatása pillanatában mentesült-e az áteredő büntől. Az újra és újra fellángoló vitában a ferencesek és a remeterendek, például a karthauziak képviselték a szeplőtelen fogantatás tanát.

A szeplőtelen fogantatást³⁷ a keleti kereszténység már a VII. századtól ünnepelte, a IX. századtól pedig nyugaton is egyre gyakrabban ünnepelték. A szeplőtelen fogantatásról szóló teológiai viták a XI–XII. század fordulójától eredeztethetők: Szent Anzelm tanítványai, Eadmer és Osbert hirdették, hogy Mária minden büntől, így az eredendő büntől is mentes volt. Azonban Szent Bernátnak³⁸ köszönhetően, aki óvatosságra int a témával kapcsolatban, az *immaculata conceptio* kérdésköre másfél évszázadra lekerült a napirendről. A XIII. század végén Duns Scotus³⁹ foglalkozott újra a témával, ettől kezdve a vita tárgyát az jelentette, hogy mikor és hogyan szabadította meg Isten Máriát az eredendő büntől. Két irányzat alakult ki: Duns Scotus és a ferences rend értelmezése szerint Mária egy pillanatig sem volt a bűn átka alatt, személylé válása pillanatában mentesült az eredendő büntől. A másik irányzat, amelyet a domonkosok képviseltek, Mária megszentelődését csak a személylé válása utánra teszi, hiszen az eredendő bűn egyetemes, Mária sem lehet kivétel.

36 Erre a megállapításra jutott ifj. Horváth János is: Horváth 1942, 264.

37 A szeplőtelen fogantatásról lásd: Török 2007, 7–13.; Kovács 2009, 7–14.; Hetényi 2011, 13–61.

38 Deák 2007, 29–30.

39 Lackner 2007, 18–24.

Az egyház első hivatalos állásfoglalása a bázeli zsinaton⁴⁰ 1439. szeptember 17-én⁴¹ történt. A zsinat cikkelybe foglalta a tant, és a szeplőtelen fogantatás ünnepnapját december 8-ára tűzte ki. A zsinat döntésével kapcsolatban azonban IV. Jenő pápa (1383–1447) nem foglalt állást. Ezt néhány évtizeddel később kihasználva a tan ellenzői a domonkos Vincenzo Bandelli vezetésével újraélesztették a vitát. IV. Sixtus (1414–1484), eredeti nevén Francesco della Rovere, aki ferences szerzetesként kezdte egyházi pályáját, miután 1477 elején nyilvános vitára hívta a két tábor, az *immaculata conceptio* tanával egyetértve 1477. február 27-én jóváhagyta a tant *Cum praeelsa* kezdetű bullájával.

A tan az obszerváns ferenceseknek köszönhetően terjedt el Európa-szerte a XV. század közepén. A ferencesek mellett a premontreiek, a pálosok, a kart-hauziak és a kamalduliak is támogatták a tant, amelyet végül IX. Piusz emelt dogmává 1854. december 8-án.

Andreas Pannonius a szeplőtelen fogantatásról egy részletes kitérőben, az *Énekek éneke* 2. fejezetének 2. verséhez („Mint a bogáncs között a liliom, olyan a mátkám a lányok között”⁴²) fűzött magyarázataiban értekezik, amelyeknek alapforrása Petrus Aureolus (1280 körül – 1322) ferences teológus traktátusa.

A *Doctor facundus*nak⁴³ nevezett minorita Bolognában, Toulouse-ban és Párizsban tevékenykedett, 1320 körül pedig Aix-en-Provence érsekévé nevezték ki. Két művet írt Mária szeplőtelen fogantatása védelmében: a *Tractatus de immaculata conceptione beatae Mariae Virginis* 1314-ben Toulouse-ban keletkezett, a *Repercussorium editum contra adversarium innocentiae matris Dei* szintén a toulouse-i időszakára tehető.⁴⁴ Mindkét műve több kéziratban hagyományozódott, a *Tractatus de immaculata conceptione* korán megjelent nyomtatásban,⁴⁵ majd több kiadást is megélt. Petrus Aureolus kimagaslik a szeplőtelen fogantatás tanának védelmezői közül, és a témában leginkább rá hivatkoznak mint tekintélyre.

40 Áldásy 1930, 661–668.

41 Dám 1955, 11.

42 „Sicut lilium inter spinas, sic amica mea inter filias.” Ct 2,2.

43 „Ékes beszédű mester.”

44 Aureolus 1904, 23–153.

45 Hain 1826–1838, Tom. I. 268. No. 2142.

Andreas Pannonius felhasználja *Tractatus de immaculata conceptione* című írását, és bár nem hivatkozik Petrus Aureolusra, nagyobb szövegtömböket vesz át tőle, és az ő műve alapján építi fel a saját, a szeplőtelen fogantatást taglaló részletét. Aureolus *Tractatusa* egy rövid bevezetésből és hat fejezetből áll, amelyek a következő témaköröket tárgyalják: az első fejezet azokat a meghatározó szöveghelyeket és tekintélyeket mutatja be, amelyek azt támasztják alá, hogy Mária is az áteredő bűnben fogant. Itt bibliai locu-soktól kezdve egyházatyák részletei kapnak helyet. A második fejezet a téma alapvető fogalmait értelmezi: *conceptio* (fogantatás) és *peccatum originale contrahere* (az áteredő bűnben létezni). A harmadik és negyedik fejezet azt mutatja be, hogy Isten hatalmánál fogva megóvta Máriát az áteredő büntől, és ez így is volt illő. Az ötödik fejezet szerint nem hitbeli tévedés, ha valaki vallja a szeplőtelen fogantatás tanát, amit az egyház számos Mária-ünnepe is alátámaszt. A hatodik fejezet visszacsatolás az elsőhöz, a szeplőtelen fogantatást tagadó bibliai helyek és egyházatyáktól származó részletek módszeres cáfolata.

Andreas Pannonius nagymértékben támaszkodik Aureolus *Tractatusára*, amit a részletének szerkezete is mutat. Mindössze Aureolus első fejezete az, amelyből nem vesz át szövegrészeket, a szeplőtelen fogantatást cáfoló tekintélyek bemutatásától eltekint, ezeket a terjedelmes részlet végén sorolja fel, egyúttal Aureolus hatodik fejezete alapján bizonyítja téves voltukat.

Andreas Pannonius az áteredő bűnhöz kapcsolódó fogalommagyarázatokkal kezd, terjedelmes Aureolus-részletekkel értelmezi a *conceptio* módjait és a *peccatum originale* mibenlétét, majd Aureolus harmadik és negyedik fejezete alapján állítja, hogy Isten hatalmánál fogva, és mert így illő, mentesítette Máriát az áteredő büntől fogantatása pillanatában. Egyúttal bevonja a *peccatum actu-ale* (személyes bűnös tett, amelynek tudatában vagyunk) fogalmát is, és vallja, hogy Mária ilyen módon sem vétkezett soha.

Ezt követően Aureolus vezérfonala mentén tárgyalja, hogy nem hitbeli tévedés a szeplőtelen fogantatás tanának elfogadása, és felsorolja azokat az egyházakat (angol, francia, magyar, lengyel, német) és szerzetesrendeket (karmeliták, karthauziak és legfőképp a ferencesek), ahol ünneplik és vallják a szeplőtelen fogantatást.

Összefoglalás

Tehát sokan, sokféle céllal értelmezték már az *Énekek éneke* völegényét és menyasszonyát. Mivel a kommentárok egy meglehetősen kötött hermeneutikai hagyományból építkeztek, nem kínálkozott arra sok lehetőség egy kommentáron belül, hogy a szerzők kifejezhessék egyéni ötleteiket. A kommentárirók egy-egy nagy tekintély, például Szent Bernát allegóriáiból meríthettek, így a kommentár típusától függetlenül hasonló motívumokat fedezhetünk fel bennük. Andreas Pannoniusról is elmondható, hogy egy-egy bibliai részlet elemzésénél ritkán vet föl egyéni ötleteket, viszont műve alapkoncepciójával, azaz hogy a mariológiai kommentárt a szeplőtelen fogantatás tanának védelmébe állította, valóban egyénit és újat alkotott. Az *Expositio super Cantica canticorum* kívül nem ismerünk olyan kommentárt, amely a szeplőtelen fogantatással hozta volna összefüggésbe az *Énekek énekét*. A karthauzi rend a szeplőtelen fogantatásról kialakult vitában folyamatosan azt az álláspontot képviselte, hogy Szűz Mária mentes volt az áteredő büntől már fogantatása pillanatában, tehát Andreas Pannonius kommentárja rendje hivatalos álláspontját hűen tükrözi a kérdéssel kapcsolatban. Emellett magyar származása is szerepet játszhatott abban, hogy egy hosszú, az *Énekek éneke*-kommentárok között terjedelmesnek számító műben védje a szeplőtelen fogantatás tanát, hiszen Magyarországon az államalapítástól fogva nagy tisztelet övezte a Szűzanyát: Szent István 1038-ban, halála közeledtével Szűz Mária oltalmába ajánlotta a magyar hazát a Hartvik-legenda tanúsága szerint.⁴⁶ A szeplőtelen fogantatás ünnepét pedig feltehetően a Bizáncban nevelkedett III. Béla honosította meg a XII. század második felében.⁴⁷ Mária kultuszát a magyar származású karthauzi szerző feltehetően a magáénak érezte, így nem jelenthetett nehézséget a számára, hogy azonosuljon a szeplőtelen fogantatás tanával. Mindemellett az is szerepet játszhatott kommentárja megírásában, hogy a karthauzi rend fő védőszentje Szűz Mária.

46 Szent István legendája Hartvik püspöktől. Ford. Kurcz Ágnes. In Érszegi 1983, 34–53.

47 Bálint 2004.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Áldásy 1930.** Áldásy Antal: Máriaünnepek kérdése a baseli zsinaton. In *Katholikus Szemle*, 44. (1930) 661–668.
- Aureolus 1904.** Fr. *Gulielmi Guarrae, Fr. Ioannis Duns Scoti, Fr. Petri Aureoli quaestiones disputatae de immaculata conceptione beatae Mariae Virginis.* Ad Claras Aquas, prope Florentinam ex typographia Collegii S. Bonaventurae, Quaracchi, 1904.
- Bálint 2004.** Bálint Sándor: *Ünnepi kalendárium I. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából (december 1. – június 30.).* Neumann Kht., Budapest, 2004. <https://mek.oszk.hu/04600/04656/html/unnepiki0008/unnepiki0008.html> (a letöltés időpontja: 2022. 08. 17.)
- Bán 1976.** Bán Imre: *A Karthausi Névtelen műveltsége.* Akadémiai, Budapest, 1976.
- Bárczi 2007a.** Bárczi Ildikó: *Ars compilandi.* Universitas, Budapest, 2007. (Historia Litteraria 23.)
- Bárczi 2007b.** Bárczi Ildikó: Virtuális könyvtár a késő középkori Magyarországon. In Jankovits László – Orlovsky Géza (szerk.): *A magyar irodalom története I. A kezdetektől 1800-ig.* Gondolat, Budapest, 2007.
- Bartók 2011.** Bartók Zsófia Ágnes: *A karthauziak 15–16. századi könyvei és az Érdy-kódex forrásai.* http://sermones.elte.hu/doc/A_karthauziak_konyvei.pdf (a letöltés időpontja: 2012. 12. 13.)
- Bene 2013.** Bene Sándor: Tamás, Scotus, Petrarca: A humanizmus politikai nyelvei Andreas Pannonius királytükreiben. In Fazakas Gergely Tamás – Miru György – Velkey Ferenc (szerk.): *„Politica philosophiai okoskodás”: Politikai nyelvek és történeti kontextusok a középkortól a 20. századig.* Debreceni Egyetem Történeti Intézet, Debrecen, 2013. 67–86.
- Bíró 2019.** Bíró Csilla: Andreas Pannonius *Énekek éneke* kommentárjának forráscsoportjairól. In Haader Lea et al. (szerk.): *Forráskutatás, forráskiadás, tudománytörténet III.* Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, 2019. 54–61.
- Dám 1955.** Dám Ince O.F.M.: *A szeplőtelen fogantatás védelme Magyarországon a Hunyadiak és a Jagellók korában.* Ars Graf, Róma, 1955.

- Dám 1956.** Dám Ince O.F.M.: Andreas Pannonius ferrarai priorságának viszontagságai. *Civitas Dei*, (1956), 101–110.
- Deák 2007.** Deák Viktória Hedvig: „Mária, aki anyja méhében megtisztult az eredeti bűntől.” Aquinói Szent Tamás Mária eredeti bűntől való mentességéről. In *A Szeplőtelen Fogantatás dogmája. Vigilia*, Budapest, 2007. 25–44.
- Dellamartina 1996.** Dellamartina Mária: *Szent Bernát Canticum-sermóinak hatása Andreas Pannoniusra és Gregorius Caeliusra*. Kézirat, bölcsészdoktori értekezés, Budapest, 1996.
- De Lubac 1972.** De Lubac, Henri: *Esegesi medievale. I quattro sensi della Scrittura*. Edizioni Paoline, Roma, 1972.
- Érszegi 1983.** Szent István legendája Hartvik püspöktől. Ford. Kurcz Ágnes. In Érszegi Géza (szerk.): *Árpád-kori legendák és intelmek*. Szépirodalmi, Budapest, 1983. 34–53.
- Frenyó 2007.** Frenyó Zoltán: Andreas Pannonius augusztinizmusa. A *De civitate Dei* eszméi Andreas Pannonius *Libellus de virtutibus* című művében. In Ladislaus Havas – Emericus Tegye (szerk.): *Classica–Mediaevalia–Neolatina II.* ed., Societas Neolatina Hungarica, Debrecini, 2007. 151–167.
- Gargan 1998.** Gargan, Luciano: *Lantica biblioteca della Certosa di Pavia*. Edizioni di Storia e Letteratura, Roma, 1998.
- Gerson 1987.** Ioannis Gersonii doctoris et cancellarii Parisiensis apologetica sive responsiva ad quemdam monachum domus Carthusiae Maioris quaerentem, utrum licitum foret pro studio lectionis et exercitii spiritualis conventum et prolixitatem Divini Officii dimittere, et qui libri essent fructuosius frequentandi? In Johannes Gerson: *Opera omnia*. Vol. 1–5. Edidit Louis Ellies Du Pin, Georg Olms Verlag, Hildesheim – Zürich – New York, 1987. Vol. II. 704–710.
- Guigo 1510.** Guigo I.: *Statuta ordinis cartusiensis*. Johann Amerbach, Bazel, 1510. https://www.e-rara.ch/bau_1/doi/10.3931/e-rara-27715 (a letöltés időpontja: 2022. 08. 11.)
- Haacke 1974.** Haacke O.S.B., Hrabanus (ed.): *Ruperti Tuitiensis Commentaria in Canticum canticorum*. Brepols, Turnholti, 1974 (Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis 26).
- Hain 1826–1833.** Hain, Ludwig: *Repertorium bibliographicum*. J. G. Cotta, Stuttgart, 1826–1838.

- Heidl 2011.** Heidl György: *Érintés. Szó és kép a korai keresztény misztikában.* Kairosz, Budapest, 2011.
- Hetényi 2011.** Hetényi János: *A magyarok Máriája. Mária-tiszteletünk teológiája és néprajza.* Szent István Társulat, Budapest, 2011.
- Hogg 1994.** Hogg, James: *La Certosa di Pavia (The Charterhouse of Pavia).* Analecta Cartusiana (ed. James Hogg, Institut für Anglistik und Amerikanistik, Universität Salzburg), 52/1, 1994.
- Horváth 1942.** Ifj. Horváth János: Andreas Pannonius Cantica canticorum kommentárjának forrásai. *Egyetemes Philologiai Közlöny*, 66. (1942), 257–287.
- Huszi 1939.** Huszi József: Andreae Pannonii Expositio super Cantica canticorum. *Magyar Könyvszemle*, (1939) 2. 97–104.
- Fraknoi–Ábel 1886.** *Két magyarországi egyházi író a XV. századból: Andreas Pannonius, Nicolaus de Mirabilibus.* Kiad. Fraknoi Vilmos – Ábel Jenő, MTA, Budapest, 1886 (Irodalomtörténeti Emlékek, 1).
- Karthauzi 2021.** Karthauzi Szent Brúnó. *Magyar Kurír*, 2021. október 6. <https://www.magyardurir.hu/hirek/karthauzi-szent-bruno-aldozopap> (a letöltés időpontja: 2022. 08. 11.)
- Kiss [é. n.].** Kiss Béla: *Lélekkifilozófia és politika (Andreas Pannonius forrásaihoz).* http://www.iti.mta.hu/Gyula/TANULMANYOK/Kiss_Bela.pdf (a letöltés időpontja: 2022. 08. 17.)
- Kovács 2009.** Kovács Zoltán: A Szeplőtelen Fogantatás dogmája. In *A Makulátlan. Mária szeplőtelen fogantatásának hite a középkortól napjainkig.* Időszakos kiállítás a Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartománnyal együttműködve a ferences rend alapításának 800. évében, 2009. szeptember 12 – november 30., Keresztény Múzeum, Esztergom, 2009. 7–14.
- Lackner 2007.** Lackner, Franz: „Egészen szép vagy, Mária!” A gondolkodás szerepe a hit fölfedezésében. In *A Szeplőtelen Fogantatás dogmája.* Vigilia, Budapest, 2007. 18–24.
- Le Colteulx 1890.** Le Colteulx, Charles: *Annales Ordinis Cartusiensis, ab anno 1084 ad annum 1429.* VII. Montreuil-sur-mer, 1890.
- Leoncini 1989.** Leoncini, Giovanni: *Le Certose della „Provincia Tusciae”.* Analecta Cartusiana (ed. James Hogg, Institut für Anglistik und Amerikanistik, Universität Salzburg), 60/2, 1989.

- Matter 1990.** Matter, E. Ann: *The Voice of My Beloved: The Song of Songs in Western Medieval Christianity*. University of Pennsylvania Press, 1990. <https://doi.org/10.9783/9780812200560>
- McAndrew 1969.** McAndrew, John: Sant'Andrea alla Certosa. *The Art Bulletin*, 51. (1969) 15–28. <https://doi.org/10.1080/00043079.1969.10789191>
- Mechler 2003.** Mechler Anna: A Mária-kultusz összefonódása az Énekek éneke-verseivel. In Dobszay László – Papp Ágnes (szerk.): *Socia exsultatione. A Rajeczky Benjamin születésének 100. évfordulóján tartott tudományos ülészek előadásai*. MTA – Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Egyházzenei Intézet, Budapest, 2003. 53–61.
- Molin 1904.** Molin, Nicholas: *Historia Cartusiana, ab origine ordinis usque ad tempus auctoris anno 1683 defuncti*. II. Montreuil-sur-mer, Chartreuse de Notre-Dame-des-Prés, 1904.
- Ohly 1958.** Ohly, Friedrich: *Hohelied-Studien. Grundzüge einer Geschichte der Hoheliedauslegung des Abendlandes bis um 1200*. Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1958.
- Pannonius 1886.** Andreas Pannonius: Libellus de virtutibus Matthiae Corvino dedicatus. In *Két magyarországi egyházi író a XV. századból: Andreas Pannonius, Nicolaus de Mirabilibus*. Kiad. Fraknói Vilmos – Ábel Jenő, MTA, Budapest, 1886. (Irodalomtörténeti Emlékek, 1).
- Pannonius 1984.** Andreas Pannonius: Könyvecske az erényekről Korvin Mátyásnak ajánlva (1467). Ford. Boronkai Iván. In V. Kovács Sándor (szerk.): *A magyar középkor irodalma*. Szépirodalmi, Budapest, 1984. 371–529.
- Pesci 1998.** Pesci, Giovanna (szerk.): *La Certosa di Bologna – Immortalità della memoria*. Editrice Compositori, Bologna, 1998.
- Pócs 2008.** Pócs Dániel: Andreas Pannonius Mátyás királynak ajánlott királytükre. In Farbaký Péter – Spekner Enikő – Szende Katalin – Végh András (szerk.): *Hunyadi Mátyás, a király: hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490*. Kiállítási katalógus. Budapest Történeti Múzeum, 2008. március 19 – június 30. Budapest, 2008. 486–488.
- Raule 1961.** Raule, Angelo: *La Certosa di Bologna*. Nanni, Bologna, 1961.
- Reggiani 1914.** Reggiani, Giuseppe Giovanni: *La certosa di Ferrara*. Ferrariola, Ferrara, 1914.

- Roda-Sitti 1985.** Roda, Roberto – Sitti, Renato (szerk.): *La Certosa di Ferrara* (Quaderni del Centro etnografico ferrarese), Interbooks, Ferrara, 1985.
- Ruh 2006.** Ruh, Kurt: *A nyugati misztika története II. A 12. és a 13. századi női misztika és az első ferencesek misztikája*. Ford. Görföl Tibor, Akadémiai, Budapest, 2006.
- Török 2007.** Török József: *A Szeplőtelen Fogantatás dogmájának története*. In *A Szeplőtelen Fogantatás dogmája*. Vigilia, Budapest, 2007. 7–13.
- Tromby 1778.** Tromby, Benedetto: *Storia critico-cronologica diplomatica del Patriarca S. Brunone e del suo Ordine Cartusiano*. VIII. V. Orsino, Napoli, 1778.
- Vida 2017.** Vida Beáta: *A karthauzi rend története a középkori Magyar Királyság területén. A néma barátok megtelepedése és berendezkedése*. Doktori értekezés, Szeged, 2017.